

Azerbaycan'ın Fethi Sonrası Bölgeye Yerleşen Müslüman Arap Kabileleri: Revvâdîler Örneği¹

ASİF ADİLOV^a & ESRA ATMACA^b

Öz: VII. yüzyılda (Müslüman Araplar'ın Azerbaycan coğrafyasına geldikleri zaman diliminde) Azerbaycan bölgesi, Sâsânî, Bizans ve Hazarlar arasında gerçekleşen savaşların etkisiyle oldukça zor durumdaydı. Müslümanların bölgeye gelişleri sırasında bölgeye tam bir kaos hakimdi. Hz. Ebû Bekir döneminde Irak'ın fethi gerçekleşmiş, Hz. Ömer döneminde ise Sâsânîler'in Müslümanlar'a karşı büyük ordular çıkaramaması, içine düştükleri problemler gibi nedenlerle Müslüman orduları, her geçen gün zaferler elde ederek hızla bölgeyi fethetmişler ve bu fetihler sonucunda Azerbaycan ve Derbend'e kadar olan topraklar İslâm devletinin hâkimiyetine girmiştir. Emevîler döneminde bazı isyanlar baş gösterse de bastırılmış, Abbâsîler ise istikrarı sağlamak adına Azerbaycan bölgesine kendilerine yakın olan Yemen kabilelerini göç ettirmeye başlamışlardır. Bu kabileler arasında Ezd ve Kinde önemli bir yer tutmaktadır. İkinci Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Tebriz ve civarını, Ezd kabilesinden Revvâd el-Müsennâ'ya vermiştir. Bundan sonra Revvâd ve oğulları Tebriz başta olmak üzere idare ettikleri diğer şehirleri de imar etmiş ve güvenliklerini artırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan'ın Fethi, Yemenîler, Ezd, Revvâdîler

¹ Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Müslüman Hanedanlığı: Revvâdîler" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

^a Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
asif-edilov@hotmail.com.tr

^b Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim,
esraatmaca@sakarya.edu.tr

Arab Tribes Settled In The Region After The Conquest of Azerbaijan: In The Sample Of Rawwadid

Abstract: In the VII. century (when the Muslim Arabs came to Azerbaijan), the Azerbaijani region was very difficult due to the wars between Sasanid, Byzantine and Khazars. There was chaos in the region during the arrival of Muslims in the region. During the period of Abu Bakr, the conquest of Iraq took place. In the period of Umar, the Muslim armies conquered the region rapidly by gaining victories every day, because of the reasons such as the problems of the Sasanid who could not bring large armies against Muslims. As a result of these conquests, the lands from Azerbaijan to Derbend were dominated by the Islamic state.

Some of the rebellions in the Umayyad period were suppressed by the armies sent from the center. In order to achieve stability, the Abbasids began to emigrate to the Azerbaijani region the Yemeni tribes. Among these tribes, Ezd and Kinde have an important place. The second Abbasid caliph Abu Ja'far al-Mansur gave Tabriz and the surrounding area to manage Revvad al-Musanna, from the Ezd tribe. After this, Revvad and his sons developed other cities that they governed especially Tabriz and increased their security.

Keywords: The Conquest of Azerbaijan, Yemenis, Ezd, Rawwadid

Giriş

Dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Azerbaycan, tarihte güneydoğu Kafkasya ve İran'ın kuzey-batı kısmını içermiş ve bugünkü sınırlarından daha geniş bir coğrafyaya isim olmuştur.² Zira tarihte Azerbaycan olarak bilinen bölgenin yüzölçümü 250 bin kilometrekareden fazlayken bugün Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 86.6 bin kilometrekaredir.³ İslâm tarihi araştırmacıları Azerbaycan'ın sınırlarını belirtirken Muğan'ın ve Aras nehrinin güneyinde Irak-ı Acem, güneybatısında Cibal, doğusunda Deylem ve Gilan vilayetleri, kuzeyinde Arran ve Ermeniyeye, batısında Anadolu toprakları şeklinde tarif etmişlerdir.⁴

Azerbaycan coğrafyasında tarih boyunca pek çok devlet kurulmuştur. Bunlardan bilinenler Manna,⁵ Midiyalılar (Mada) ve Ahameniler,⁶ Kimmerler, Skifler ve Massagetler,⁷ Atropatena ve Albaniya⁸ devletleridir. Bu ilk devletlerden sonra 224 yılında Fars asıllı Sâsânîler bölgede hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir.⁹ Sâsânîler'in hâkim olduğu dönemde kuzeyde varlık gösteren Albaniya devleti genel olarak Sâsânîler'e tabi olsalar da zaman zaman bağımsız siyaset yürütebilmeyi başarmışlardır.¹⁰

Azerbaycan'da bu gelişmeler olurken VII. asrın başlarında Hz. Muhammed'in Mekke'den Yesrib'e hicretiyle bu şehirde ilk İslâm Devleti kurulmuştur.¹¹ Çok kısa bir sürede Arap Yarımadasına

---

² Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Elm Neşriyat, 2007, I, 36.

³ Azerbaycan Bilimler Akademisi, *Azerbaycan Etnografyası*, Bakü: Şark-Garb Neşriyat, 2007, I, 12.

⁴ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan Tarihi Coğrafyası", *Azerbaycan Yurt Bilgisi* 1/1, Ocak 1932, s. 44.

⁵ İsmail Mehmetov, *Azerbaycan Tarihi: eski çağlardan günümüze Türk Kafkas'ında siyasi ve etnik yapı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009, s. 84-85.

⁶ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994, s. 120-128; Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, I, 202-203, 205-208.

⁷ Süleyman Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi: uzak geçmişten 1870-ci illere kadar*, Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı, 1996, s. 43-44.

⁸ Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 77.

⁹ Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 117.

¹⁰ Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 118.

¹¹ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara 1989, XXVIII, 311-318.

hâkim olan İslâm devletinin kurulduğu yıllarda dünyada iki büyük güç, Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları varlıklarını sürdürmekteydiler. Bu iki büyük İmparatorluk Orta Doğu ve Transkafkasya¹² bölgesinde hâkimiyet elde etmek adına uzun yıllar mücadele etmişler ve bu amaç doğrultusunda pek çok yıkıcı savaş gerçekleştirmişlerdir.¹³

VII. yüzyılda (Arapların Azerbaycan coğrafyasına geldikleri sıralarda) bölge, Sâsânî, Bizans ve Hazarlar arasında gerçekleşen söz konusu savaşların etkisiyle oldukça zor durumdaydı. III. asırdan beri devam eden Bizans-Sâsânî savaşları nedeniyle halk yoksullaşmış, servetleri talan edilmiştir. VII. asrın başlarında hücumları önlenemeyen Hazarların ülkeyi işgaliyle zaten sefalet içerisinde yaşam mücadelesi veren halkı, bu kez de onlar yağma etmişlerdir. Neticede Müslümanların bölgeye gelişleri sırasında bölgeye tam bir kaos hakimdi ve Araplar'ın Azerbaycan'a geldikleri sırada Sâsânîler'in onlara direnmesi pek de mümkün gözükmemekteydi.¹⁴ Ülkede tüm bunlar yaşanırken 634 yılında Yermük Savaşında Bizanslıları mağlup ederek Suriye topraklarını ele geçiren Müslümanlar, Sâsânî topraklarına hücum etme imkânı bulmuşlardı.¹⁵

Makalemizin konusunu teşkil eden Azerbaycan bölgesine Müslümanların ulaşmaları için öncelikle Irak'ın fethedilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'den sonra onun halifesi olarak İslâm devletinin başına geçen Hz. Ebû Bekir döneminde Irak'ın fethi gerçekleşmiştir. Hz Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd komutasındaki Müslüman ordusunu Suriye-Irak cephesine göndererek bu toprakların fethedilmesini sağlamıştır (12/633).¹⁶ Irak'ın fethedilmesinden sonra Müslümanların Azerbaycan coğrafyasına ilk ulaşmaları ise Hulafâ-i Râşidîn'in ikincisi Hz. Ömer (634-644) zamanında yaşanmış-

¹² Trankafkasya, kuzeyde Büyük Kafkas dağları, doğuda Hazar denizi, güneyde İran, batıda Türkiye ve Karadeniz olan bölgeye verilen isimdir. Burası için Güney Kafkasya da denir.

¹³ Ziya Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Bakü: Azernesır, 1989, s. 49.

¹⁴ Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 130.

¹⁵ Bünyadov, *Azerbaycan Tarihi*, s. 240.

¹⁶ Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998/1418, IX, 511-536.

tır.¹⁷ Hz. Ömer, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'yi vazifelendirirken, Huzeyfe b. el-Yemân'ın Azerbaycan bölgesine görevlendirildiği ile ilgili bir talimat vermiştir.¹⁸ Bundan sonra Nihâvend savaşına katılan Huzeyfe, Müslümanların komutanı Numan b. Mukarrin'in şehadetiyle komutan olmuştur. Bu savaştan sonra Huzeyfe, ordu ile birlikte geri dönmeyerek Kûfe ordusu komutanı sıfatıyla burada kalmaya devam etmiştir (637).¹⁹ Sâsânîler'in iç işlerinde yaşadıkları sorunlar ve Müslümanlara karşı büyük ordular çıkarmamalarından dolayı Müslüman orduları, her geçen gün zaferler elde ederek hızla bölgeyi fethetmişlerdir.²⁰ Bu fetihler sonucunda Azerbaycan ve Derbend'e kadar olan topraklar İslâm devletinin hâkimiyetine girmiştir (642).²¹ Müslümanlar Derbend'in kuzeyine doğru da geçmek istemişler, ancak burada Hazarlar tarafından durdurulmuşlardır.²² Bu dönemde Azerbaycan, kuzeyde Derbend, güneyde Hemedan'a kadar olan büyük arazileri kapsamaktaydı.²³ Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman'ın (644-656) halifeliğinin ilk yıllarında Azerbaycan halkı anlaşmayı bozarak Müslümanlara tabi olmaktan kaçınmışlar, bunun üzerine Velîd b. Ukbe, beraberinde Eş'as b. Kays da olmak üzere onların üzerine gönderilmiştir. Velîd b. Ukbe bölgeyi yeniden itaat altına almış ve daha önce Huzeyfe b. el-Yemân'ın yaptığı anlaşmayı yenilemiştir.²⁴ Hulefâ-i

¹⁷ İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târihi'l-Yakubi*, Beyrut: Dâru Sadr, t.y, II, 156; Abbas Gurbanov, *Abbâsiler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, Doktora tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007, s. 44.

¹⁸ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 321; Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, Doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999, s. 45; Gurbanov, *Abbâsiler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, s. 45.

¹⁹ İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, 45-46.

²⁰ Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, s. 90-91

²¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 322; Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Elm Neşriyat, 2007, II, 135; Ziya Musa Büniyatov, "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989, IV, 322-324.

²² Jacques Piatigorsky- Jacques Sapir, *Hazar İmparatorluğu*, çev. Hande Güreli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2007, s. 42.

²³ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, II, 94.

²⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 324.

Râşidîn'in sonuncusu Hz. Ali (656-661) zamanına gelindiğinde ise Azerbaycan halkından birçok kişi Müslüman olmuştur.²⁵

Emevîler zamanında Azerbaycan bölgesinde isyanlar baş göstermiş, bu isyanlar halifelerin gönderdiği ordular tarafından bastırılmıştır. Bu dönemde Hazarlar Müslümanlara karşı birkaç zafer elde etseler de sonunda Azerbaycan bölgesi merkezî idareye tabî kılınmıştır.²⁶

Emevîler'den sonra hakimiyeti ele geçiren Abbâsîler (750) bölgede istikrarı sağlamak adına buraya kendilerine yakın olan Yemen kabilelerini göç ettirmeye başlamışlardır.²⁷ İşte makalemizin konusunu teşkil eden Yemen asıllı Revvâd el-Ezdî kabilesi, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) tarafından Tebriz ve civarını idare etmek ve asayişi sağlamak adına bu bölgeye yerleştirilmiştir.²⁸

1. Azerbaycan Öncesi Ezd Kabilesi

Kahtânîler'e mensup Arap kabilelerinden biri olan Ezd kabilesinin adı bazı kaynaklarda Esd biçiminde yer alsa da yaygın olarak Ezd şeklinde kullanılmaktadır. Kendi içinde dört kola ayrılmaktadır: Şenûe kolu Yemen ve Serât, Gassân kolu Arabistan ve Suriye, Serât kolu Serât dağları ve Uman kolu ise Uman bölgesinde yerleşmişlerdir. Önceleri Yemen'de yaşayan Ezd kabilesi, Me'rib seddinin yıkılması nedeniyle çok farklı bölgelere dağılmışlardır. Mesele bu kabilenin kolları arasında yer alan Huzâa Mekke ve Tihâme'ye, Evs ve Hazrec kolu da Yesrib'e yerleşmiştir. Hz. Peygamber 8 (629) yılında Hazrec kabilesinden Ebû Zeyd el-Ensârî ile Amr b. Âs es-Sehmî'yi ve iki kişiyi daha Ezd kabilesine göndermiştir. Kabile reisleri Abd ve Ceyfer, elçilerle görüşmeleri sonucunda İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.²⁹ H. 10. yılda Medine şehrine Ezd kabilesinden Surad b. Abdullah el-Ezdî başkanlığındaki 15 kişilik

²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 324; Gurbanov, *Abbâsîler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, s. 52.

²⁶ Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, II, 140, 144, 149.

²⁷ Büniyatov, "Azerbaycan", TDV, IV, 322-324.

²⁸ Ya'kûbî, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, II, 371; Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, II, 282.

²⁹ Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989, XII, 46-47.

bir heyet gelerek Hz. Peygamber'le görüşmüşler, burada İslâmiyet hakkında bilgiler edinmişlerdir. Hz. Peygamber Surad'ı Ezdliler'e emir tayin etmiş, kabilesinden İslâm'ı kabul edenlerden de destek alarak müşrik Yemenlilerle savaşmasını emretmiş ve Surad'ın da katkısıyla ilk olarak Cüreş halkı İslâmiyet'i kabul etmiştir.³⁰ Köklü bir kabile olan Ezd'in kolları farklı tarihlerde Hz. Peygamber'e gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmişlerdir.³¹

2. Fethedilen Bölgelerde İskân Faaliyetleri

Hz. Ebû Bekir döneminde fethedilen Irak bölgesi Azerbaycan, İran, Suriye-Bizans için kilit noktasydı. Irak'ın fethedilmesi sayesinde Müslümanlar İran'la karşı-karşıya gelebilmişlerdir. 17/638 yılına gelindiğinde Halife Hz. Ömer bu bölgede, gelecekte Azerbaycan'ın fethi için önem taşıyacak askeri şehir Kûfe'yi Sa'd b. Ebî Vakkas'a inşa ettirmiştir. Kûfe, eski Mezopotamya bölgesinde, Hîre ve Babil yakınlarında kurulmuştur. Zamanla gelişerek dönemin en büyük ve ihtişamlı şehirlerinden biri haline gelmiştir.³²

Sa'd b. Ebî Vakkas, Hicretin 17. yılında Kûfe şehrini kurduktan sonra şehre Arap kabilelerinin iskânını da başlatmış, Kuzey Arapları olarak da bilinen Nizârîler şehrin batısına yerleşirken güneyli Yemen kabileleri şehrin doğusuna yerleştirilmiştir. Bu aşamada Yemenli Arap kabileleri, Kuzey Araplarına karşı sayıca üstün durumdaydılar.³³ Güney yani Yemenli kabileler arasında en meşhur olanları Ezd, Kinde ve Hamdân kabileleridir. Kûfe şehrinin yanı sıra Basra da Hz. Ömer zamanında Irak'ta kurulan ve bölgede önemli yerleşim merkezlerinden biri haline gelen diğer bir şehirdir. Kûfe'de olduğu gibi Basra'da da Yemenli kabilelerin, dolayısıyla Ezd kabilesinin çoğunluğu oluşturduğu bilinmektedir. Yemenli kabilelerden bazılarının İslâmiyet'ten önce bölgeye yerle-

³⁰ Algül, "Ezd (Benî Ezd)", TDV, XII, 46-47; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980/1400, I, 542.

³¹ Algül, "Ezd (Benî Ezd)", TDV, XII, 46-47. Hz. Peygamber'in diplomatik faaliyetlerinde elçi seçimindeki hassasiyeti burada da kendini göstermektedir. Bu bağlamda O'nun, Yemenli Ezd kabilelerine elçi gönderirken aynı kabilenin kollarından biri olan Hazrec'e mensup sahabeden bazılarını seçmesi dikkate değerdir.

³² Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 21-22.

³³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 275-276; İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 153.

şerek bölgede güç sahibi oldukları rivayeti de bulunmaktadır.³⁴ Sahâbî Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) da Yemenli olup kabilesinin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Hz. Ömer tarafından Azerbaycan valiliğine atanan Huzeyfe b. el-Yemân Azerbaycan bölgesindeki askerî harekâtlarda büyük rol oynamıştır.³⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz Kûfe ve Basra şehrine yerleşen kabileler bölgenin fethinde gösterdikleri etkinliği sonraki tarihlerde de göstermişlerdir. Bu kabileler içerisinde yer alan Yemen asıllı Ezd kabilesi, ilerleyen zamanlarda Azerbaycan'ın güney taraflarına yerleştirilmiş ve Abbâsîler devrine gelindiğinde kabilenin kollarından Revvâdoğulları kabilesi Tebriz ve civarındaki bölgelerde iskân edilmişlerdir.³⁶

Azerbaycan, konumu itibariyle Müslüman Araplar tarafından güney taraftan fethedilmeye başlanmış ve fetihlerin güneyden kuzeye gerçekleşmesi nedeniyle iskân faaliyetleri de aynı doğrultuda devam etmiştir. İskânların gerçekleştiği zamanlarda Azerbaycan'ın en büyük kenti olan Erdebil, yine bölgenin daha küçük yerleşim birimlerinden olan Tebriz ve Merâga, güneyde yerleşilen ilk merkezler olmuştur. Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan topraklarında ise Berde, Beylekân ve Şamahı, Arapların göç ettirilerek iskân edildikleri yerler arasında yer almaktadırlar.³⁷

3. Azerbaycan'a Yerleştirilen Kabileler

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz Araplar'ın Azerbaycan bölgesine iskânları ilk olarak Hz. Osman dönemine tesadüf etmektedir. (23-35/644-656) Halife Hz. Osman'ın Kûfe Valisi Velîd b. Ukbe, Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan bölgesinde çıkan isyanları bastırmak ve istikrarı sağlamak adına görevlendirmiştir. Görev emrini alan Eş'as, bölgeye gelerek isyanları bastırılmış ve ardından Araplar'dan bir grubu bölgeye yerleştirmiştir. Onun buraya yerleştirdiği Arap

³⁴ İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 154.

³⁵ Ebî Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut: Dâru Sadır, t.y, I, 129; İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 154.

³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 325; Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, Thk. Yusuf Hâdi, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1416/1996, s. 581-582; İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 154-156.

³⁷ Gurbanov, *Abbâsîler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, s. 53.

topluluğunun daha çok divandan atâ³⁸ alan sahabe topluluğu olduğu belirtilmektedir.³⁹

Azerbaycan bölgesindeki isyanları bastıran ve burada bir grup Arap'ın yerleşmesini sağlayan Eş'as b. Kays, Hz. Ali halife olduğu zaman Azerbaycan ve Ermeniye valisi olarak görev yapmaktaydı. Eş'as, Azerbaycan'a geldiğinde burada sadece hâkimiyeti sağlamakla kalmamış, Müslüman ahalinin ihtiyaçlarına cevap vermesi üzere Azerbaycan'ın merkez şehri Erdebil'e cami yaptırmıştır. Daha sonra bu cami genişletilmiştir. (36/656-657).⁴⁰

Tarih boyunca halife veya devlet başkanlarının büyük çoğunluğu, idareyi ele geçirdiklerinde kendilerini destekleyen grupları önemli kadrolara getirirken, önceki görevlilerin vazifelerine son vermişlerdir. Abbâsî Devleti'nin ilk halifesi Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın (750-754) da gerçekleştirdiği ilk icraatı, Emevîler tarafından yönetici olarak atanan şahısları görevlerinden uzaklaştırmak olmuştur.⁴¹ Abbâsîler yönetici kadroları ile beraber söz konusu bölgelere kendilerini destekleyen Güneyli Arap kabilelerini de iskân etmeye başlamış, bu bağlamda Güney Azerbaycan bölgesine (Tebriz ve civar bölgeler dâhil) aslen Yemenli Revvâdoğulları'nı, Anic'e Hemdânîler'i, Berze'ye Avdîler'i ve Serat'a ise Kindîler'i yerleştirmişlerdir. Bu şekilde Azerbaycan bölgesine IX. asrın başlarına kadar devam eden Arap göçleri, bölgede Hürremî⁴² harekâtı başlayınca dek sürmüştür.⁴³

Kaynaklarda Azerbaycan'a yerleştirilen kabile üyelerinin sayıları hakkında bazı sayısal bilgiler mevcuttur. Kûfeliler'den 6.000, Benî Tağlip'ten 2.000 civarında insan 649-652 yılları arasında Azer-

---

³⁸ *Atâ*: verme, verilen şey, her hangi bir şeyi bağışlama manasında kullanılır. Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilatında fey'den Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan para. Emevî ve Abbâsîler zamanında ise askerlerin maaşlarına verilen ad. Bk. Mustafa Fayda, "Atâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989, IV, 33-34.

³⁹ Belazürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 324.

⁴⁰ Belazürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 324.

⁴¹ Mehmetov, *Azerbaycan Tarihi*, s. 184.

⁴² Hürremî harekâtı ile ilgili bk. Sebahattin Çelik, "Abbâsîler Döneminde Hurremiyye Mezhebi ve Babek İsyanı", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/15, Mayıs 2006.

⁴³ Belazürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 325; Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, II, 155-156.

baycan bölgesine yerleştirilmiştir. Bu sayıların hicrî II. asra gelindiğinde daha da artmış olduğu bilinmektedir. Zira bu süreçte Karacadağ bölgesinden Tebriz'e kadar olan topraklara Yemenli grupların yerleştiği bilinmektedir.⁴⁴ Tebriz dışında Merâğa da Araplar'ın iskân edildiği yerlerden biridir. Merâğa, hem İslâm öncesi dönemde hem de İslâmî devirde Azerbaycan'a idarî ve askerî merkezlik yapmış,⁴⁵ Abbâsî halifesi Hârûnürreşîd'in zamanında kızlarına verilmiş ve Hârûnürreşîd'in kızları buradaki mülklerini makalemizin konusunu teşkil eden Revvâd el-Ezdî kabilesinin yönetimine bırakmışlardır.⁴⁶

Arap göçleri sırasında Azerbaycan bölgesine yerleşen kabilelerin çoğunluğunun Yemen asıllı olduğu, özellikle de bunlar arasında Ezd ve Kinde kabilelerinin önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Bölgedeki iskânlarda yoğunluğu olan kabilelerin mensupları da idarecilik yaparak burada etkinliklerini korumuşlardır. Mesela Azerbaycan'da ilk defa valilik görevine getirilen Huzeyfe b. el-Yemân, Yemen'in Ezd kabilesine mensuptur. Huzeyfe hakkında kaynaklarda Hz. Peygamber'in sırdaşı olarak bahsedilmektedir. Peygambere sırdaşlığının yanı sıra Huzeyfe'nin pek çok konuda mahir bir sahâbî olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Azerbaycan'da valilik yapanlardan bir diğer isim de Eş'as b. Kays'tır. Eş'as da Yemenli kabilelerden olan Kinde'ye mensuptur.⁴⁸

İslâmî fetihlerle beraber Müslümanların fethedilen bölgelere yerleştirilmeleri ihtiyaca binaen yapılmıştır. Nitekim fetihlerin devam ettiği sırada fethedilen bölgelerde tebliğ ve irşat işleri ile ilgilenmek konusunda yöneticiler zorluklar yaşayabilmiştir. Çünkü bu bölgelerde çeşitli dinler varlığını sürdürmekte ve yerli halk kitleleri yeni dine de Müslümanların nazarından bakmıyorlardı. Bu sorunun aşılması için yerli halkın İslâm dini ile ilgili sorularını yanıtlayacak ve yaşantıları ile onlara örnek teşkil edecek insanlara ihtiyaç hâsıl olmuştur. Buna ilaveten fethedilen bölgelerin yöneti-

⁴⁴ Togan, "Azerbaycan", TDV, II, 96.

⁴⁵ Belazürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 325; Osman Gazi Özgüdenli, "Merâğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2004, XXIX, 162-163.

⁴⁶ Togan, "Azerbaycan", TDV, II, 96.

⁴⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* I, 129.

⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* I, 129; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu kabâ'ili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982/1402, III, 999.

minde vazifelendirilecek şahısların Arap kabilelerinden olmaları yönetim tarafından desteklenen bir husustur. Neticede Müslümanların kendi kültür ve medeniyetlerini bölgeye taşımaları için Müslüman kabilelerin bu bölgelere yerleştirilmeleri bir zaruret olarak görülmüştür. Bu Müslüman Arap kabileler, bölgeye yerleştikleri andan itibaren yerli halk ile aralarında bir ayrılık yaşanmaması için iyi ve samimi ilişkiler kurmak suretiyle ellerinden geleni yapmışlardır. Bu sayede Müslüman toplum, halkla kaynayıp karışmıştır. Bu karışma o denli etkili oldu ki, gelecekte Revvâdoğulları bölgeyi hilâfetten bağımsız bir şekilde idare etmek istediğinde bu oluşum yerli bir hanedanlık olarak görülmüş ve halk kitleleri tarafından da desteklenmiştir.⁴⁹ Bazı araştırmacılar tarafından Revvâdoğulları'nın bölgede yaşayan Kürtler ile evlilik yoluyla akrabalık geliştirdikleri, hatta bunun sonucunda Kürtleşmiş olabilecekleri iddia edilmiştir.⁵⁰ Revvâdiler'in Musa Peygamber kıssasında bahsedilen gemici Cüleydâ'nın soyundan geldiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Cüleydâ, Ezdîler'in en eski eşrafından sayılmaktadır. Bu soyun idaresi altında bulunan Ahar ve Vezikan ve bu şehirlerin oluşturduğu Maymand vilayeti, Revvâdiler'in sahip oldukları büyük arazilerin merkezini teşkil etmiştir. Revvâdoğulları'ndan Vecnâ'nın torunlarından olan Ebu'l-Heycâ lakaplı bir yöneticinin Azerbaycan tarihi ile ilgili kitap yazdığı bilgisi bulunmakla birlikte bu kitabın şimdiye kadar bulunmadığı belirtilmektedir.⁵¹

4. Revvâdiler'in Azerbaycan'daki Durumu: Tebriz ve Civarında Revvâd el-Müsennâ el-Ezdî Dönemi

Abbâsî Devleti'nin asıl kurucusu kabul edilen ikinci Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, (ö. 158/775, halifeliği; 754-775) Azerbaycan bölgesine vali olarak Mühellebîlerden Yezîd b. Hatem el-Mühellebî'yi atamıştır. Mühellebî ailesi, Emevî ve Abbâsî Devletlerinde pek çok meşhur devlet adamı yetiştirmiştir.⁵² Yezîd b. Hatem

⁴⁹ İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 152,158.

⁵⁰ İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, s. 152,158; Clifford Edmond Bosworth, "Rawwadids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Leiden: E. J. Brill, 1995, VIII, 469.

⁵¹ Togan, "Azerbaycan", TDV, II, 96.

⁵² İbn Kesîr, *el-bidâye ve'n-nihâye*, XII, 322-323, 731-732; İrfan Aycan, "Mühellebîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, XXXI, 513-514.

göreve geldikten sonra, Basra'dan Yemenli kabileleri getirerek Azerbaycan'a yerleştirmiştir. Bu iskân faaliyetleri sırasında Tebriz başta olmakla Bezz dâhil güneyin bazı kısımlarını Revvâd el-Müsennâ el-Ezdî'ye bağışlamıştır.⁵³

Daha önce Emevîler tarafından Arran bölgesine yerleştirilmiş olan Arap kabileleri, Abbâsîler tarafından yerleştirilen kabileleri kabullenmek istememişler, onlara karşı büyük bir kin beslemişlerdir. Bu iki Arap grubu arasındaki düşmanlığa rağmen Abbâsî Devleti adına valilik görevini ifa eden Yezid b. Hatem el-Mühellebî yeni gelen grupları iskân etmede oldukça başarılı bir politika takip etmiştir. Öyle ki bölgeye önceden gelmiş olan Kuzeyli Nizâr kabileleri yerlerini terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁵⁴

Belâzürî'nin Azerbaycan'a iskân edilen Araplar hakkındaki kayıtlarına göre bu gruplar kabile olarak bölgeye yerleştirilmiş, bu kabileler bölgede geniş topraklara sahip olmuşlardır. Onlar, elde ettikleri toprakların bir kısmına da yerli halkın elinden satın almak suretiyle sahip olmuşlardır.⁵⁵

Belâzürî'nin aktardığı bilgilerden anlaşıldığı üzere, Emevîler'in Azerbaycan ve Ermeniye valisi Mervan b. Muhammed, Merâga kentine ilk defa ordusu ile beraber geldiğinde burası küçük bir köy görünümündeydi. Daha önce buraya *Ahrûz* denilmekteydi. Onun bu şehri ordugâh olarak belirlemesi şehrin gelişimine pozitif bir etki yapmıştır. Ordugâhın kurulumuyla beraber Merâga, imkânları ve güvenliği nedeniyle insanların akın akın göç ettikleri bir yer haline gelmiştir. Emevîler'den sonra İslâm toplumuna hâkim olan Abbâsîler devrinde ise bu şehir Hârûnürreşîd'in kızlarına aittir.⁵⁶ Merâga, Revvâdîler'in idare ettiği şehirlerden biri olacaktır.

Tarihçi edip ve seyyah Yâkut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) aktardığına göre Azerbaycan bölgesinin en meşhur şehri Tebriz'dir. Sonradan da yine Azerbaycan bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olacak olan Tebriz, Revvâd el-Ezdî kabilesine bağışlanmıştır.

⁵³ Ya'kûbî, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, II, 371; Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, II, 282.

⁵⁴ Bünyadov, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, s. 166.

⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 324-325.

⁵⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 325.

Onların şehre gelişinden önce burası da tıpkı Merâğa gibi küçük bir yerleşim yeri idi. Revvâdiler'in yerleşimi ve hâkimiyeti ile şehirde imar faaliyetleri hızlanmış, pek çok güzel binalar inşa edilmiştir. Bu şekilde Revvâdiler, Tebriz'i çok güzel bir şehir haline getirmişlerdir.⁵⁷ Bu imar faaliyetlerini ilk başlatan Revvâd el-Müsennâ olmuştur. Ondan sonra idareyi üstlenen oğlu Vecnâ b. Revvâd el-Ezdî de babasından devraldığı kenti geliştirmeye devam etmiştir. Vecnâ'dan sonra Muhammed b. Revvâd döneminde de Tebriz, gelişmesini sürdürmüş, onun tarafından da şehre birçok bina yaptırılmıştır. Neticede Sâsânîler devrinde harabeye dönüşmüş olan kent, Revvâdoğulları'nın buraya gelmesiyle farklı bir vecheye bürünmüştür. Revvâd el-Müsennâ ve oğulları Tebriz'e kale duvarları inşa etmek suretiyle şehrin güvenliğini artırmışlardır. Bu bağlamda Tebriz'in gelişmesinde Yemenli kabilelerin büyük bir rolü olduğu görülmektedir. Şehrin gelişimi ile beraber insanların buraya göçleri artmış ve bu göçler de gelişmeyi sürdürmüştür. Sonuç olarak Tebriz, dönemin büyük ve bereketli şehirleri arasına girmeye layık bir yer haline gelmiştir.⁵⁸

VIII. asrın ortalarında Azerbaycan'a yerleşen Revvadiler'in feodal bir devlet olarak hüküm sürdüğü ifade edilmektedir. Onlar, Merâğa, Tebriz ve Vezikan başta olmak üzere civardaki yerleşim yerlerini de yönetmişler, hâkimiyetleri süresince Abbâsî Devleti'nin zayıfladığı sıralarda bağımsız siyaset yürütmeye çalışmış ve devlete ödenecek vergileri ödememişlerdir.⁵⁹ Öyle ki Revvâdiler X. asrın ortalarında Azerbaycan'ı ele geçirerek bölgede güçlü bir aktör haline geleceklerdir.

5. Revvâd el-Müsennâ Sonrası İdareyi Üstlenen Emîrler

Revvâd el-Müsennâ el-Ezdî'nin, Vecnâ, Muhammed ve Yahya adlı üç oğlu olduğu bilinmektedir. Bu kardeşler, babalarından sonra sırasıyla ailelerine bağışlanan toprakları idare ederek hâkimiyetleri altında bulunan yerleri imar ve inşa etmede ellerinden geleni yapmışlardır.⁶⁰

⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* II, 13.

⁵⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 326.

⁵⁹ Mehemmedli Şerifli, *IX. asrın ikinci yarısı- XI. asrda Azerbaycan Feodal Devletleri*, Bakü: Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, 2019, s. 272.

⁶⁰ Ahmedi Kesrevi Tebrizî, *Şehriyârâni Gonnâm*, Tahran: Müessese-İntişarat-ı Emir

5.1. Vecnâ b. Revvâd el-Ezdî

Tebriz ve civarında Revvâd el-Müsennâ el-Ezdî'den sonra hâkimiyete onun oğlu Vecnâ b. Revvâd el-Ezdî gelmiştir. Vecnâ, kendine bağlı topraklarda o kadar güçlenmişti ki diğer kalelere saldırılar düzenlemiş, akınları ile topraklarını genişletmiştir. Bunların yanı sıra merkezî idareye karşı isyanlar gerçekleştirmekten de çekinmemiştir. Vecnâ'nın Tebriz ve civarında gerçekleştirdiği imar faaliyetleri hakkında bazı bilgiler mevcuttur. O, Tebriz şehrinde yeni inşaatlar yaptırmış, şehri güzelleştirerek zamanın büyük ve inkişaf etmiş merkezleri seviyesine çıkarmıştır. Ayrıca şehrin güvenliğini artırmak maksadıyla surlar da yaptırmıştır. Onun bu imar faaliyetleri ve güvenlik tedbirleri sayesinde insanlar akın akın Tebriz'e göç etmişler, bu göçler şehrin canlılık kazanmasına ve gelişmesine daha da fazla katkı sağlamıştır. Aynı türdeki çabaları Vecnâ'nın kardeşleri de göstereceklerdir.⁶¹

Vecnâ el-Ezdî IX. asrın başlarında Azerbaycan bölgesinde etkili aktör konumuna yükselmişti. Tebriz ve civarının topraklarının ziraat için bereketli olması onun için bir avantajdı.⁶² Tebriz şehri Vecnâ'nın zamanında bölgenin en önemli kenti haline gelmiştir. Hatta öyle ki şehir, doğu ile batının merkezi konumuna yükselmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilerden Tebriz şehrinin Revvâdîler'den önce küçük bir köy olduğu görülmektedir. Revvâdîler'in şehirde yaptıkları inşaa faaliyetlerinin yanı sıra şehrin güvenliğini artırmaları, emniyetli bir şehir haline getirmeleri civar bölgelerde yaşayan halkın buraya yerleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu göçler de şehrin gelişimine olumlu etki yapmış ve onu inkişaf etmiş şehirlerarasına dâhil etmiştir.⁶³

Tebriz'in yanı sıra Merağâ kentinin gelişiminde de Revvâdîler'in etkin bir rolü bulunmaktadır. Nitekim yukarıda da zikredildiği üzere Merâga, Hârünürreşîd'in çocuklarının mülkü olmakla beraber idaresi Revvâdîler'e verilmiştir. Revvâdîler, tıpkı

Kebir, 1976, s. 156.

⁶¹ Belâzürî, *Fütuhu'l-büldân*, s. 326; İbnü'l Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, s. 582.

⁶² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, s. 581-582.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, 13.

Tebriz'de yaptıkları gibi burada da yeni binalar inşa etmiş, şehrin imarında önemli bir rol üstlenmişlerdir.⁶⁴

Vecnâ el-Ezdî, az önce de bahsedildiği üzere bölgede hâkimiyetini o kadar güçlendirmişti ki merkezî idareye isyanlar çıkarıp bağımsızlık mücadelesi vermişti. Bu isyanların ilkinin azatlısı Sadaka b. Ali ile birlikte Harunürreşîd döneminde gerçekleştirmişti. Aynı ikilinin (Vecnâ el-Ezdî ve Sadaka b. Ali) Harunürreşîd'in oğlu Me'mûn döneminde (ö. 218/833, halifeliği 813-833) de isyana devam ettikleri görülmektedir. Halife Me'mûn, bu isyanlar baş gösterince Hüzeyme b. Hâzim'i (ö. 203/819) Azerbaycan ve Ermeniyeye bölgesine vali tayin etmiş ve Hüzeyme, Tebriz ve etrafında asayiş sağlamaya adanmış bölgede çalışmalara başlamıştır. Onun ilk işi Merağâ kentini ele geçirmeye çalışan Vecnâ el-Ezdî tehlikesini bertaraf etmek olmuş ve bu amaçla Merağâ kenti etrafına sur yaptırmıştır. Hüzeyme, şehri yeniden imar ederek kale duvarlarını sağlamlaştırarak birlikte buraya hilâfet ordularından takviye güçler getirterek şehrin savunmasını daha da artırmıştır.⁶⁵ Abbasi halifesi Me'mûn döneminde (ö. 218/833, halifeliği 813-833) Babek el Hürremî, Merağâ kentini ele geçirecek şehrin surlarını güçlendirmiştir. O, şehri güzelleştirerek insanların buraya yerleşmelerini sağlamıştır.⁶⁶

Revvâdiler'in bölgede güçlenmeye devam ederek kudretlerini artırdıkları, Abbâsî Devleti'ne karşı gerçekleştirdikleri ayaklanmalarda birkaç defa başarılı oldukları görülmektedir. Vecnâ el-Ezdî, 813/814 senesinde gerçekleştirdiği ve kardeşi Muhammed ile birlikte hareket ettiği isyanında komşu Merend kentini ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak daha sonra hilâfete karşı dinî-siyasî isyan bayrağı kaldırmış olan Hürremî lideri Babek el-Hürremî karşısında yenik düşerek Bezz ve etraf bölgeleri ona kaptırmıştır.⁶⁷

Revvâdiler'in ele geçirdiği şehirlerden biri de güney Azerbaycan bölgesinin en eski yerleşim merkezlerinden sayılan Urmîye'dir. Rivayetlerde mecûsîliğin kurucusu Zerdüş'tün bu şehirden

⁶⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, s. 581-582; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 325.

⁶⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, s. 581-582; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 325.

⁶⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 325.

⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 325; "rawwadids". Erişim Tarihi: 6 Ocak 2019. <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids>.

olduğu söylenmektedir. Revvâdîler'in bu şehre hücumunda komuta az önce de adı geçen azatlı Sadaka b. Ali de bulunmaktaydı. Hücum sonrası Urmiye şehrini ele geçirmeyi başaran Revvâdîler, hâkim oldukları diğer şehirlerde de yaptıkları gibi buranın da gelişmesi için ellerinden geleni yapmışlar, güzel binalar ve ihtişamlı saraylarla şehrin görünümünü değiştirmişlerdir.⁶⁸

5.2. Muhammed b. Revvâd el-Ezdî

Revvâd el-Müsennâ'dan sonra üç oğlunun sırasıyla Azerbaycan bölgesinde hâkimiyet sağladıklarından daha önce de bahsedilmiştir. Onun oğullarından ilk sırada Vecnâ idareyi üstlenmiş, arkasından da Muhammed b. Revvâd el-Ezdî görevi devralmıştır. Muhammed'in Revvâdîler'in başına geçişi Abbâsî Halifesi Me'mun dönemine denk gelmiştir. (198/813-814).⁶⁹ Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde Abbâsî Devleti'ne büyük zorluklar çıkaran, dinî-siyasî mahiyetteki Hürremiyye'nin lideri Bâbek el-Hürremî'nin⁷⁰ gençlik yıllarında bir müddet Tebriz şehrinde Muhammed b. Revvâd'ın hizmetinde olduğu rivayet edilmektedir. Bâbek el-Hürremî'nin isyanı öncesindeki hayatı hakkında net malumat bulunmamakla birlikte kaynaklarda annesinin Muhammed b. Revvâd'ın cariyelerinden biri olduğu, babasının ise Medâinli birisi olduğu hakkında bilgiler yer almaktadır. O, Abdullah isimli bir tacirle evlenmiş ve bu evliliklerinden Bâbek isimli oğulları dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarında babası ölen Bâbek, annesi ile beraber Serap'a⁷¹ yerleşmiş, daha sonra ise 16-18 yaşları arasında Tebriz hâkimi Muhammed b. Revvâd'a hizmet etmiştir. 18 yaşına ulaştığında Muhammed b. Revvâd'ın yanından ayrılarak tekrar Serap'a annesinin yanına gitmiştir.⁷²

Muhammed b. Revvâd, genel olarak Abbâsî halifesiyle iyi ilişkiler kurmuş olmakla birlikte hilâfetin gücünün zayıfladığı anlarda

⁶⁸ İbnü'l Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, s. 582.

⁶⁹ Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî*, II, 445.

⁷⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989, IV, 376-377; Bâbek'le ilgili bk. Said Nefisi, *Bâbek: İstanbul: Berfin Yayınları*, 1998; Abbas Gurbanov, *Abbâsîler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, s. 128-155.

⁷¹ Güney Azerbaycan'da, Tebriz şehrine yakın bir şehir.

⁷² Muhammed b. İshaq en-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978/1398, s. 481.

isyan çıkarmaktan da çekinmemiştir. Zira 212/827-828 senesinde Abbâsî Devleti'nin merkezinden, Bâbek isyanının bastırılması için Muhammed b. Hamîd komutasında bir ordu gönderilmiştir. Halife, Tebriz hâkimi Muhammed b. Revvâd'ın da bu orduya yardım etmesini ve onların safında Bâbek'e karşı savaşmasını emretmiş, ancak Muhammed bu emre uymamıştır. Nitekim bu hadiselerden sonra büyük bir orduyla Tebriz'e gelen Abbâsî ordusunun komutanı, halifeye tâbî olmadığı gerekçesiyle Muhammed b. Revvâd'ı tutuklamıştır. Tutuklanan Muhammed, hilâfet merkezi Bağdat'a getirilmiş, halifenin huzuruna çıkarıldıktan sonra ise serbest bırakılmıştır.⁷³ Buradan Revvâdiler'in bölgede ne derece etkili olduklarını anlamamız mümkündür. Zira Muhammed emre karşı gelmesine rağmen hiçbir ceza almamış üstelik Azerbaycan'da varlığını devam ettirmiştir.

213 (829-830) senesinde İsa b. Muhammed b. Hâlid, Halife el-Me'mûn tarafından Azerbaycan ve Ermeniye bölgesine vali tayin edilmiştir. Yeni vali İsa b. Muhammed, bölgenin vergilerini toplamak üzere emirlere talimatlar vermiştir. Bu vergi tahsilinde İsa, Azerbaycan hâkimi Muhammed b. Revvad'dan da vergi talebinde bulunmuş ve neticede yükümlü tuttuğu vergiyi almaya muvaffak olmuştur.⁷⁴

Revvâdiler'in hüküm sürdükleri bölgelerin komşuları ile aralarında bazı mücadeleler yaşandığı daha önceki dönemler hakkında da söylenmiştir. Onların savaştığı komşularından biri de Merend şehrinin hâkimi el-Baîs'di. Revvâdiler bu şehri el-Baîs'ten almak için çok çabalamışlar, bu amaçla aralarında senelerce savaşlar gerçekleştirmişlerdir.⁷⁵

Revvâdiler'in hâkimi Muhammed b. Revvâd'ı el-Baîs ile karşı karşıya getiren mücadelelerden biri de Urmiye şehrindeki Şâhî kalesi hakkında yaşanmıştır. Tebriz yakınlarında bulunan Urmiye, uzun zamandır Revvâdiler tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla bu şehirde bulunan Şâhî kalesinin sahibi de onlardı. Muham-

⁷³ "rawwadids", <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids>.

⁷⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II, 462.

⁷⁵ Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memalik*, ed. M. J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1889, s. 119; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, ed. M.J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1879-1901, III, 1230-1232.

med'in idaresi sıralarında el-Baîs, Şâhî kalesini Muhammed b. Revvâd'dan almayı başarmıştır. Ancak İbn Miskeveyh'in 848 yılı olayı olarak el-Baîs'in isyanı hakkındaki rivayetinde Tebriz, Urmiye, Merâga, Erdebil ve hatta el-Baîs'in idare ettiği Merend'in Revvâdîler'den Muhammed b. Revvâd'a ait olduğu yer almaktadır.⁷⁶ Dolayısıyla 848 senesinde Muhammed b. Revvâd'ın bölgede güçlü bir aktör olduğu anlaşılmaktadır.

Kardeşi Vecnâ'nın hâkimiyeti döneminde onunla birlikte hareket ederek ona destek olan Muhammed b. Revvâd kendi döneminde de gücünü göstermiştir. Gerek hilâfetle yaşadığı gerginlik, gerekse komşu bölgelerin idarecileriyle aralarındaki mücadelelerde onun güçlü bir idareci olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abbâsî halifesinin emrine itaat etmediği halde ceza aldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Üstelik bu konudaki sorgulamadan sonra bölgesine dönerek hâkimiyetini de devam ettirmiştir.

5.3. Yahyâ b. Revvâd el-Ezdî

Muhammed b. Revvâd el-Ezdî hakkında 848 yılından sonra herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durum, söz konusu tarihten sonra kardeşi Yahya'nın idareyi ele almış olabileceğini düşündürmektedir.

235 (849-850) yılına gelindiğinde Boğa es-Sağîr⁷⁷ Azerbaycan bölgesine vali olarak görevlendirilmiştir. Bu esnada Abbâsî hilâfetinde iki yıldan beri halifelik yapan Mütevekkil bulunmaktaydı. Bu yıllarda Azerbaycan'da yerli feodaller tarafından sık sık isyanlar çıkarılmaktaydı. Bu isyanlar, müstakil bir güç olarak hareket etme arzusuyla yapılan hareketlerdi. Zira onlar, Abbâsî Devleti'ne vergi vermek istemiyor, bağımsız olmak için ciddi mücadeleler veriyorlardı. Azerbaycan bölgesine gönderilen Boğa es-Sağîr isyanları bastırmak ve emirleri yeniden hilâfete tabi kılmak için çalışmalara başlamıştır. (M. 855). O, ilk olarak Merend hâkimi el-Baîs'in üzerine gitmiş ve el-Baîs'i yakalayarak hapsedmiştir. Ancak bir müddet

⁷⁶ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, III, 1230-1232, 1380.

⁷⁷ Abbâsî döneminin önemli Türk komutanlarından biridir. Bir diğer önemli bey olan Boğa el-Kebîr'in küçük kardeşi olduğu için Araplarca ayırt etmek için es-Sağîr lakabıyla anılmıştır. Boğa es-Sağîr hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Mesut Ağır ve Mehmet Emin Şen, "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağîr", *Turkish Studies*, 7/3, 2012, s. 13-20.

sonra el-Baîs'i serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Daha sonraki süreçte ise el-Baîs ile tekrar karşı karşıya gelmiş, hatta aynı zamanda Revvâdîler'in hâkimi olan Yahya b. Revvâd el-Ezdî'ye karşı da savaşmıştır. Boğa es-Sağır, uzun uğraşlar sonucunda bu iki emiri de mağlub ederek esir almış, halifenin huzuruna çıkarmak üzere başkente götürmüştür. el-Baîs ve Yahya b. Revvâd, halife tarafından hapse atılmış, el-Baîs hapiste iken hayatını kaybetmiştir. Yahya b. Revvâd ise bir müddet hapiste kaldıktan sonra yeniden serbest bırakılmış ve emirliğine geri dönmüştür.⁷⁸

Daha önce kardeşi Muhammed'in de yaşadığı tutuklanma hadisesini Yahya'nın da yaşadığı görülmektedir. Muhammed'in herhangi bir ceza aldığına dair bilgi bulunmamakta, halife ile görüşmesinden sonra serbest bırakıldığı bilinmektedir. Yahya ise bir müddet hapsedildikten sonra serbest bırakılmıştır. Revvâdoğulları'nın her ne kadar zaman zaman Halife ile karşı karşıya gelmiş olsalar da emirlik yapmaya devam etmiş olmaları, onların bölgede ne kadar güçlü bir yer edindiklerini göstermektedir.

Sonuç

Azerbaycan bölgesinin Müslümanlar tarafından fethi bölge için büyük önem arz etmektedir. Uzun asırlardan beri Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının bölgede yaptıkları savaş ve yıkımlardan dolayı bölgede kaos söz konusuydu. Kuzeyden gelen Hazar baskınları da zaman zaman ülkeye yıkımlar getirmekteydi. Tüm bunların sonucunda bölge halkı yoksullaşmış, savaşlarda ülke talan edilmiş, insanların can güvenlikleri ortadan kalkmıştı. Müslümanların fetihleri ile beraber bölgede yıkımlar durmuş, halk refaha kavuşmuştur. Azerbaycan coğrafyası hilâfete tabi edilerek tek merkezden yönetilmeye başlanmıştır.

İslâm'ın Azerbaycan'da yayılması buraya gelen hem İslâm ordularının ve onların adil yöneticilerinin hem de fetihlerle beraber bölgeye yerleşen Müslüman Arap kabilelerinin tesiriyle olmuştur. Bölgeye yerleşen ilk Arap idarecilerinin adaletle davranmaları ve Arap Müslüman kabilelerin yerli halkla iyi ilişkiler geliştirmeleri, onlarla kaynayıp karışmaları sayesinde İslâm, bölge halkı tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. İlk iskânlar Emevîler zamanında

⁷⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II, 486-487.

başlasa da, bu politika Abbâsîler devrinde de devam ettirilmiş, Emevîler bölgeye Kuzeyli Arap kabilelerini yerleştirdikleri halde Abbâsîler ise Güneyli Arap kabilelerine üstünlük vermişlerdir. İskân edilen Güneyli Araplar yani Yemenliler arasında Ezd ve Kinde öne çıkmaktadır. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr Tebriz ve civarını Ezd kabilesinden Revvâd el-Müsennâ'nın idaresine vermiştir. Revvâd ve oğulları idare ettikleri şehirleri inkişaf ettirmeyi başarmış, bununla birlikte merkezi idarenin zayıfladığı sıralarda bağımsız hareket etme teşebbüsünde de bulunmuşlardır. Bu mücadeleler sırasında Revvâd'ın oğulları Muhammed ve Yahya tutuklanma hadisesi yaşamışlardır. Muhammed'in herhangi bir ceza aldığına dair bilgi bulunmamakta, halife ile görüşmesinden sonra serbest bırakıldığı bilinmektedir. Yahya ise bir müddet hapsedildikten sonra serbest bırakılmıştır. Revvâdoğulları'nın her ne kadar zaman zaman Halife ile karşı karşıya gelmiş olsalar da emirlik yapmaya devam etmiş olmaları, onların bölgede ne kadar güçlü bir yer edindiklerini göstermektedir. Azerbaycan bölgesine göç eden Revvâdîler, yerli halkla o kadar kaynaşmıştır ki, özellikle 955 yılı sonrasında bölgeyi hilâfetten bağımsız bir şekilde idare etmek istediklerinde bu oluşum yerli bir hanedanlık olarak görülecek ve geniş halk kitleleri tarafından da desteklenecektir.

Kaynaklar

Algül, Hüseyin, "Ezd (Benî Ezd)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, TDV Yayınları, Ankara, 1989.

Ağır, Abdullah Mesut & Mehmet Emin Şen, "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağîr", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer, Ankara, 2012.

Aycan, İrfan, "Mühellebîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, TDV Yayınları, Ankara, 1989.

Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, *Azerbaycan Tarihi*, I-II, Elm Neşriyat, Bakü, 2007.

Azerbaycan Bilimler Akademisi, *Azerbaycan Etnografyası*, I, Şark-Garb Neşriyat, Bakü, 2007.

Belâzürî, Ahmet b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Bosworth, Clifford Edmond, "Rawwadids", *The Encyclopaedia of Islam New*

- Edition*, VIII, Leiden: E. J. Brill, 1995.
- Bozkurt, Nebi & Küçükaşçı Mustafa Sabri, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, TDV Yayınları, Ankara, 1989.
- Büniyatov, Ziya Musa, “Azerbaycan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: IV, TDV Yayınları, Ankara, 1989.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII-IX. Asırlarda*, Azərneşr, Bakü, 1989.
- Çelik, Sebahattin, “Abbasîler Döneminde Hurremiyye Mezhebi ve Babek İsyanı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/15, Mayıs, 2006.
- Eliyarlı, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi: uzak geçmişten 1870-ci illere kadar*, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü, 1996.
- Encyclopaedia Iranica Foundation and Columbia University. “rawwadids”. Erişim: 6 Ocak 2019. <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids>.
- Fayda, Mustafa, “Atâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, TDV Yayınları, Ankara, 1989.
- Gurbanov, Abbas, *Abbâsîler döneminin ilk asrında Azerbaycan*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2007.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980/1400.
- İbnü'l-Fakîh, Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbü'l-büldân*, Thk. Yusuf Hâdi, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1416/1996.
- İbn Hurdâzbih, Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l- memalik*, Nşr. M.J. de Goeje, E. J. Brill, Leyden, 1889.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, I-XXIX, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize, 1998/1418.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978/1398.
- İpek, Ali, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu kabâ'ili'l-Arabi'l-kadîme ve'l-hadîse*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982/1402.
- Mehmetov, İsmail, *Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

- Nefisi, Said, *Babek*, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Merâğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, TDV Yayınları, Ankara, 2004.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Şerifli, Mehemedeli, *IX. asrın ikinci yarısı- XI. asırda Azerbaycan Feodal Devletleri*, Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Bakü, 2013.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusül ve'l Mülûk*, Cilt: III, nşr. M.J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden, 1889.
- Tebriî, Ahmedî Kesrevî, *Şehriyârâni Gonnâm*, Müessesesi-İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1976.
- Togan, Ahmet Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İslâm Ansiklopedisi*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- Ya'kûbî, İbn Vazîh Ahmet b. İshak b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-büldân*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Bâbek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, TDV Yayınları, Ankara, 1989.